

Dr hab. Henryka Ilgiewicz

Instytut Badań Kultury Litwy, Wilno, Litwa

Jubileusz powstania Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie¹

Towarzystwo Przyjaciół Nauk (TPN) w Wilnie działało w latach 1907–1939². Celem towarzystwa było „pielęgnowanie nauk, umiejętności i literatury w języku polskim, a w szczególności zaś badanie kraju pod względem przyrodniczym, etnograficznym i statystycznym”. Towarzystwo miało członków zwyczajnych, dożywotnich, korespondentów, protektorów i honorowych. Większość z nich stanowili przedstawiciele polskiej inteligencji oraz ziemiaństwa. Na czele towarzystwa stał zarząd wybierany przez walne zgromadzenie członków. Prezesami towarzystwa w poszczególnych latach byli: ksiądz prałat Jan Kurczewski (1907–1916), lekarz i historyk Władysław Zahorski (1916–1927), prawnik Alfons Parczewski (1927–1933), literaturoznawca i filozof Marian Zdziechowski (1933–1938), historyk Stanisław Kościałkowski (1938–1939).

W pierwszym okresie działalności (od założenia do wybuchu I wojny światowej), mimo stawianych przez władze rosyjskie przeszkód, towarzystwo pozyskało licznych członków (w 1914 r. było ich 517) i rozwinęło swoją działalność. Wybudowano własną siedzibę przy ul. Mostowej, zaczęto wydawać „Rocznik Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie”, zapoczątkowano badania archeologiczne na Górze Zamkowej w Wilnie, poczyniono pewne kroki w dziedzinie ochrony zabytków. Członkowie towarzystwa na posiedzeniach wygłaszali odczyty naukowe. Dzięki swej prężnej działalności towarzystwo zdobyło uznanie zarówno w środowisku naukowym, jak i w szerokich kręgach polskiego społeczeństwa, stało się ważną instytucją integrującą ludzi zainteresowanych sprawami nauki. Towarzystwo odegrało zarazem ważną rolę w ożywieniu tłumionej przez

---

¹ Tematyka dotycząca dziejów Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie była poruszana wielokrotnie przez naukowców z Litwy i Polski, ale szczególne zasługi w tej dziedzinie ma dr hab. Henryka Ilgiewicz, autorka wielu artykułów naukowych oraz monografii *Societates Academicae Vilnenses: Towarzystwo Przyjaciół Nauk w Wilnie (1907–1939) i jego poprzednicy*, Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego, Warszawa 2008 (przypisy pochodzą od Kolegium Redakcyjnego „Rocznika Stowarzyszenia Naukowców Polaków Litwy”).

² Zebranie założycielskie TPN w Wilnie odbyło się w 1906 r., ale zostało ono zarejestrowane przez władze carskie i rozpoczęło oficjalnie swoją działalność w styczniu 1907 r.

zaborcę polskiej świadomości narodowej oraz w szerzeniu polskiej kultury na Ziemi Wileńskiej. W ciągu pierwszych siedmiu lat swej działalności zdołało ono opracować zasady działania, co umożliwiło mu przetrwanie w trudnych latach I wojny światowej oraz okupacji niemieckiej i bolszewickiej.

Nowy okres w dziejach Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie rozpoczął się po włączeniu Wilna i Wileńszczyzny w 1922 r. w do państwa polskiego. W 1922 r. przyjęto nowy statut i powołano trzy wydziały naukowe: I – filologii, literatury i sztuki; II – nauk matematyczno-przyrodniczych i lekarskich; III – historii, filozofii i nauk prawno-społecznych. Na wydziałach składających się wyłącznie z osób pracujących naukowo koncentrowała się właściwie cała działalność naukowa i wydawnicza towarzystwa. Wydział I wydawał „Rozprawy i Materiały Wydziału I Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie” oraz „Prace i Materiały Sprawozdawcze Sekcji Historii Sztuki Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie”; Wydział II – „Prace Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie. Wydział Nauk Matematyczno-Przyrodniczych”; Wydział III – „Rozprawy Wydziału III Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie” oraz „Źródła i Materiały Historyczne Wydziału III Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie”. Wydział III wydawał również czasopismo naukowe „Ateneum Wileńskie”, które zastąpiło wydawany do 1921 r. „Rocznik Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie”. Był to znaczny dorobek naukowy i wydawniczy.

Liczącymi się placówkami kulturowymi w Wilnie były biblioteka i muzeum Towarzystwa Przyjaciół Nauk. W chwili wybuchu II wojny światowej biblioteka posiadała około 120 tys. tomów, nie licząc około 20 tys. tomów dubletów. Nie brakło w niej starodruków i książek rzadkich. Dział rękopisów na dzień 1 stycznia 1939 r. zawierał 1 033 tek oraz 2 405 dokumentów, aktów i listów luźnych. Członkowie towarzystwa mogli wypożyczać z biblioteki książki do domu, natomiast w czytelnicy korzystały z nich także osoby pracujące naukowo, polecane przez członków zarządu, oraz młodzież akademicka. W zbiorach muzeum w 1939 r. znajdowało się około 60 tys. skatalogowanych przedmiotów. Muzeum było chętnie zwiedzane przez młodzież szkolną i akademicką z Wilna i z całej Polski, a także przez słuchaczy różnych kursów nauczycielskich. Zaszczycali go swą obecnością wysocy urzędnicy państwowi i goście zagraniczni.

Towarzystwo nawiązywało i utrzymywało kontakty z innymi placówkami naukowymi w kraju i za granicą, wymieniało z nimi druki,

jego członkowie uczestniczyli w zjazdach, obchodach, wystawach. TPN współpracowało z Uniwersytetem Stefana Batorego, towarzystwami naukowymi i kulturowymi, z bibliotekami i muzeami wileńskimi. Często organizowało z nimi wspólne uroczyste posiedzenia, obchody ważnych wydarzeń historycznych oraz jubileuszy działaczy zasłużonych dla nauki i kultury polskiej.

Towarzystwo zostało zlikwidowane w latach II wojny światowej. Po włączeniu Wilna w skład Republiki Litewskiej w październiku 1939 r. placówka ta na pewien czas zachowała swój majątek, ale pomimo podjętych starań nie uzyskała zgody władz litewskich na legalną działalność. W 1940 r., po ogłoszeniu na Litwie władzy sowieckiej, cały majątek towarzystwa został znacjonalizowany i przekazany instytucjom litewskim, a ostatni jego prezes Stanisław Kościałkowski w czerwcu 1941 r. – aresztowany i wywieziony do obozu na Uralu. Ostateczne rozproszenie muzealnych i bibliotecznych zbiorów towarzystwa nastąpiło w 1943 r., podczas okupacji niemieckiej. Po raz kolejny społeczność polska na Wileńszczyźnie została pozbawiona wartości kulturowych, które z dużym poświęceniem przez długie lata gromadziła i przechowywała. Niemniej jednak działalność Towarzystwa Przyjaciół Nauk pozostawiła trwałe ślady w kulturze i nauce zarówno wileńskiej, jak i ogólnopolskiej. Zachowały się liczne wydawnictwa, rękopisy w archiwach i bibliotekach, dzieła sztuki w muzeach Wilna, z których korzystają badacze dziejów i kultury Litwy oraz Polski³.

---

³ Temat był poruszany wielokrotnie, m.in. na łamach Wilnoteki Waldemar Wołkanski zaprezentował artykuł i fotografie. Patrz, <http://www.wilnoteka.lt/pl/artykul/wstyd-czy-strach-glos-w-sprawie-placowki-ktorej-nie-ma> (dostęp: 27.10.2016.).